

Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura. «Cultura i humanisme en les lletres hispàniques (s. xv-xvi)». Ed. a cura de Germà Colón i Lluís Gimeno. LXXIV. Castelló, gener-juny 1998.

L'increment de recerques i publicacions sobre l'humanisme en qualsevol de les seves vessants: literàries, historiogràfiques, científiques, etc., ha significat superar l'estreta esclatxa que encasellava localment aquest «moviment» que va significar un cert canvi en els costums culturals medievals (Badia, 1987: 143-155). L'humanisme no fou, però, dins el territori de la Corona d'Aragó, una ona cultural de trànsit ràpid que produís cap fractura amb l'herència medieval, més aïnes es tractà d'una idea, d'un ambient intel·lectual que conviví amb una realitat social resistent a qualsevol canvi, però que caminava irremeiablement envers un món diferent. Una situació ben allunyada del concepte tradicional en què es valorava aquest moviment com una modificació o una renovació dels estudis clàssics, a partir de l'influx que exercí la literatura italiana. Certament, aquesta tendència cultural contribuï a canviar els aspectes, més o menys profunds, dels estudis, però també propicià una nova valoració de l'home, estimulada per l'ascens emergent i irrefrenable de la burgesia.

Era aquesta situació la que creia necessària d'escatir Jordi Rubió, per als estudis literaris sobre l'humanisme, quan explicava a un amic seu —estranyat pel seu interès en la revisió carregosa de nombrosos folis de registres d'arxius, de pròlegs i censures de llibres, etc.— que en aquestes pàgines cercava ambients (Rubió, 1990: 27). Aquest terme introduïa exactament l'àmbit de recerca que intentava assolir, atès que la crítica literària no podia prescindir «dels fets vitals de l'home i del seu ambient» i per tant de l'espai històric on es desenvolupava l'humanisme. Un temps, el renaixentista, en què conviuen diferents formes de pensament i d'expressió literària: sermons devotíssims i apologies antimusulmanes, aventures del Tirant o del Curial, cròniques històriques, etc., així com traduccions d'autors clàssics de tota mena. Una amalgama de produccions literàries, històriques i científiques verdaderament remarcables.

La nova visió conceptual que oferia l'humanisme als seus coetanis, podem rastrejar-la en les manifestacions de diverses disciplines com la literatura, l'art, la ciència, la política, la historiografia, etc., matèries on s'entremesclen les demostracions renaixentistes o humanístiques amb les més pures expressions medievals. L'humanisme significava una mirada afectiva envers el passat clàssic que hom suposava el triomf de l'esperit humà. D'aquesta visió restava opaca la vessant científica, massa temps amagada sota la catifa espessa del desconeixement i del tòpic. Una visió que podem fonamentar durant el segle XIX quan el coneixement fou desmembrat en dues àrees oposades: la humanística i la científica (Olmos / Salavert, 2001: 7-13).

La societat valenciana, polifacètica i variant, al si de la qual trobem les més grans manifestacions literàries del segle XV, s'hi trobava emmarcada per un procés de canvi social —fins al punt que generaria posteriorment la revolta agermanada— sotmesa a pressions culturals procedents del intens intercanvi amb Itàlia, a més de ser delmada per les epidèmies contínues de pesta (Duran, 1997, II: 121-144). Tot i aquest desballestament cívic, predominava la mistificació d'influències, de coneixements, d'utopies i afany, on s'observen detingudament les evolucions socials que, en una elevada mesura, indiquen alguns dels camins històrics seguits posteriorment.

Dins d'aquest moment sociocultural, canviant i polièdric, la cronística del XV desvetlla com ningú aquesta «complicitat» d'estils i maneres culturals. Les cròniques històriques, sobretot les del XV, modifiquen explícitament la intencionalitat del text, si les comparem amb les cròniques medievals —bellament expressades en la *Crònica reial* de Pere el Cerimoniós—, a fi d'establir una canvi d'objectius i protagonismes en la producció historiogràfica dels segles XV i XVI, els quals evidenciarien la influència, en la seva redacció, de les estructures econòmiques emergents. Tanmateix, aquest relleu d'intencionalitat que observem es combina amb el recurs a les disciplines científiques, com la filologia o l'arqueologia, per criticar alguns aspectes de la historiografia medieval i l'ús, sense cap mena d'aprensió, d'altres fonts procedents de la cronística medieval, fins i tot llegendàries, per a la redacció d'altres capítols.

Els assaigs continguts en aquest volum del *BSCC* repensen i analitzen el trànsit cultural que es manifesta en les lletres hispàniques, sobretot a les valencianes, en el trànsit del segle xv al xvi, i s'estén per la literatura religiosa, la producció més voluminosa del humanisme —injustament relegada pels investigadors— extrem que proporciona lligams entre obres d'autors clàssics i lectures humanístiques d'elevat d'interès, com explicarem tot seguit. La franja cronològica que abraça aquest número, d'acord amb els seus curadors, Germà Colón i Lluís Gimeno, comprèn des de l'obra de Jaume Roig fins a la polèmica mantinguda sobre unes interpretacions bíbliques entre Nebrija i Erasme de Rotterdam —dins ja del segle xvi— amb la inclusió d'una singular transmissió manuscrita de la poesia d'Ausiàs March.

Hom mira d'esbrinar la naturalesa del fenomen, de comprendre el perquè de la lluminosa manifestació literària produïda a la ciutat de València, i a la resta de les lletres hispàniques, d'on hom puga deduir i reflexionar sobre l'abast i la importància d'aquest corrent cultural. Un ambient en què la transmissió de l'obra ausiasmarquiana esdevé deficient per a les generacions del segle xvi les quals precisen de textos amb vocabularis explicatius quan no edicions traduïdes al castellà, argument propici per a la tergiversació sobre els manuscrits conservats. Germà Colón desvetlla un d'aquests errors comès sobre una edició barcelonina de 1545, la qual hom feia còpia d'un manuscrit conservat a El Escorial. La comprovació documental permet que l'autor refuse aquesta possibilitat i plantege noves qüestions sobre aquest manuscrit. Altrament, Anna Isabel Peirats posa de manifest la seva estranyesa davant la necessitat, encara avui, de revelar el pensament autèntic de Jaume Roig, així com de descobrir un estil d'escriptura únic, el qual, després de tantes edicions, continua desconegut en les seves verdaderes dimensions, per a la qual cosa fóra indispensable de realitzar una anàlisi del registre lingüístic emprat, de copsar l'enorme cabal lèxic de l'escriptor i la seva intencionalitat, a fi d'acostar-nos al món dels eufemismes, jocs de contraris o expressions dialògiques tan pròpies d'aquest autor, d'on es palesa la fretura d'una edició rigorosa que establezca i fixe el text i llur puntuació.

L'article de Tomàs Martínez indaga sobre els darrers episodis del Tirant i la influència de les contemplacions i dels *planctus Mariae* a l'hora de definir l'actuació del protagonista, una unió d'elements que remetien a pràctiques diverses i altres gèneres, la qual cosa podria significar un indicatiu del tòpic cronístic, en utilitzar els personatges com paradigmes d'obligat seguiment. D'aquesta manera Martínez posa de manifest l'ortodòxia literària de Martorell a l'hora d'escriure el Tirant, en què segueix les regles del gènere i proscriu la possibilitat, esgrimida per altres estudiosos de la novel·la, que l'autor plantegés un personatge «exemplar, modèlic, perfecte»; contràriament dedueix que les formes presents en aquesta novel·la es corresponen amb una utilització paradigmàtica del protagonista, lògicament dins els cànons que regien aquesta mena d'escrits. La lectura de les tragèdies de Sèneca es desvetlla, a ulls d'aquest articulista, en els episodis finals de la novel·la, on la relació entre la reconquesta de Constantinoble amb la immediata coronació d'un personatge com Hipòlit, de condició almenys immoral, és un indicatiu de les qualitats pertanyents a l'estil de l'autor: la capacitat per a la paròdia i la ironia. Altra cosa fóra que Martorell emprés la consolació, ús que Martínez refusa valorant el fet probable que aquest model literari no es trobés entre els seus preferits, o bé que no arribà a dominar-lo. Dins el mateix àmbit literari, la novel·la martorelliana, Albert Hauf efectua una dissecció del capítol 403, on es reproduïx el sermó de fra Ferrer als infidels, transcrit a l'article, valorat com una peça «tan conceptualment com retòrica», la qual emmarca dins els tòpics de la tradició religiosa cristiana de l'època; altra posició hagués grinyolat i hagués cridat força l'atenció dels crítics. Una de les possibilitats apuntades deriva cap a que aquest text fóra pres d'un sermonari, si no fóra així, posaria de manifest la destresa de l'autor del Tirant alhora de confeccionar i encasellar les teselles tan variades que conformen aquest capítol. Tot i que la prèdica s'adapta literàriament a les normes canòniques de les homilies, i observa com atribució bàsica la conversió dels infidels musulmans, la construcció no sembla adaptada a la semblança del públic a qui s'adreça, sinó que sembla una peça oratòria perfecta per convèncer els cristians —els probables lectors del llibre— de la «perversitat» de la secta maho-

metana en impregnar el text «d'expectatives messiàniques i d'un bel·licós catolicisme militant» d'on Hauf dedueix que es tracta d'una habilitosa mostra propagandística que aprofita una tradició escatològica comuna a les tres religions monoteistes: cristiana, jueva i musulmana, a fi de produir un anhel, una ànsia messiànica que introduís elements profètics suggeridors d'un final triomfant del cristianisme.

Continuant l'anàlisi sobre literatura religiosa, Eulàlia Duran emprèn una pesquisa sobre un text apològic antimusulmà, escrit probablement arran de la caiguda de Constantinoble l'any 1453, imprès durant la conquesta de Granada i reimprès al principi de la revolta agermanada, unes condicions històriques de fort sentiment antimusulmà, que hom pretén de revestir amb un document adient que concite la màxima adhesió a la causa i alhora un prominent refús del contrari. Duran cerca la connexió de la *Reprobació de la secta mahomètica*, d'autor anònim i escrit originàriament en llatí, amb un text del morisc de Xàtiva Joan Andreu, autor d'una *Confusió de la secta mahomètica* que assolí força edicions i fou traduït a l'italià, a l'alemany, al llatí, al francès i a l'anglès. L'edició d'aquest text al regne de València no causa cap perplexitat atesa la coexistència de religions i sectes que freqüentaven el País Valencià, on una sensibilitat especial envers la diferència feia captar adeptes de qualsevol corrent. Els moriscos significaven una part molt important de la població valenciana i en aquell temps havia esdevingut una societat temerosa pels intents de cristianització que contínuament es produïen. Un grup derrotat, perdut l'esperit, sobre el qual freqüentaven les afirmacions sobre la fi de l'Islam, explicades per diversos pensadors i teòlegs que, a poc a poc, havien calat en el sentiment dels cristians. És en aquesta conjuntura on cal situar el text que ara edita curosament Eulàlia Duran. Una refutació que amb *La venguda de l'Antichrist* de Joan Alemany —no hem d'oblidar que s'editaren juntes l'any 1520— forniren ideològicament la Germania.

Un segon conjunt d'articles s'inicia amb una recerca d'Antoni Ferrando i Vicent Escartí sobre l'ambient literari en el pas dels segles xv i xvi. Un estudi que indaga en les arrels profundes de la vida valenciana de l'època en què s'introduí la impremta, i les conseqüències que se'n derivaren en els vessants lingüístics i textuals. Els autors exposen les repercussions d'aquest avenç tecnològic i la seva contribució a la fixació d'unes «pautes lingüístiques a seguir», l'adopció d'uns criteris morfològics i la modernització del lèxic. Aquesta manifesta milloria que s'observà durant uns pocs anys, potser el darrer terç del segle xv, féu un tombant negatiu al segle posterior, en reduir-se l'edició o reedició de textos literaris importants en català (Berger, 1, 1987: 307-334). El permís d'exportació de llibres a Castella, en el context d'una cort castellanitzada, sumat a una desconfiança creixent envers la llengua pròpia usada com a vehicle d'expressió cultural, invertí la tendència favorable a l'edició en català (Fuster, 1989: 43-63). Amb la impremta com a pretext, els autors recorren la sort del català com a llengua literària i les seves vicissituds, des d'un principi encoratjador en l'edició bibliogràfica, fins a la revolta agermanada, quan s'accentuà greument el procés de desnaturalització i castellanització literària de la classe dirigent valenciana. Un complement extraordinari per comprendre la societat valenciana del darrer terç del segle es formalitza en els inicis de la Inquisició espanyola i els intents, força reeixits, d'implantar-la al territori del País Valencià. Agustín Rubio Vela, a través d'una combinació arxivística i bibliogràfica, aprofundeix en les contradiccions d'una societat —la ciutat de València— que és sotmesa a un tribunal foraster, implantat per la monarquia i acceptat per una oligarquia urbana sotmesa a la nova corona. La protesta inicial amb què els jurats de la ciutat refusen instaurar aquesta institució esdevé lloa críptica només un any després. Tanmateix, l'actitud laudatòria del Consell de la Ciutat encobreix una actitud crítica assuavida per un aspecte formal no reivindicatiu a què obligava l'autoritarisme monàrquic imperant. Tot i això, l'investigador palesa un fort rebuig de la ciutat respecte a aquest tribunal i la demanda pel retorn del la inquisició medieval, valorada com l'instrument adequat en un temps en què els cripto-jueus havien sigut foragitats. Un apèndix documental reproduceix les tensions socials que afloren en aquesta època i rememora la lluita sorda mantinguda contra la Inquisició.

La tercera part del BSCC el constitueixen un grup de quatre articles que estudien les lletres castellanen des de diferents disciplines analítiques. Rafael M. Mérida s'enfonsa en la representació li-

terària del personatge artúric de Merlí, contemplat des d'una òptica catòlica, durant el regnat dels Reis Catòlics, en què aquesta figura passaria per una metamorfosi a fi d'acomodar-se als desitjos evangelitzadors dels monarques; tot i que ja pervivia anteriorment una percepció i un coneixement d'aquest mag, potser un xic matisat si ho comparàvem amb altres literatures europees, on la seva influència sobre les lletres fou molt més intensa. La gran obra de Fernando de Rojas, *La Celestina*, és l'objecte d'estudi de Carlos Alvar, centrat en quatre escenes de comèdia i la seva filiació genèrica, que adscriu a la comèdia llatina, d'on obté moltes de les funcions i fonts d'inspiració, fins i tot en escenes d'alt to llicencios, cosa que permet d'entreveure la pervivència d'unes estructures antigues capaces de superar la barrera del temps i encarnar amb noves formes la mimesi soferta per aquesta obra clàssica. Molt més prosaica resulta el treball erudit de Carlos Alvar sobre un tema poques vegades tractat en publicacions d'aquesta mena, i necessitat de moltes més investigacions que faciliten una visió més extensa de les traduccions i dels traductors, atesa la manca d'interès demostrat fins ara. La ingent quantitat de materials existents fa d'aquesta tasca una labor difícil agreujada pel poc entusiasme que aquest tema desperta entre els investigadors. Tot i això, Alvar escull alguns apartats a tractar com la caça, l'agricultura, l'enciclopedisme medieval... sobre els quals facilita l'anàlisi d'alguns exemples i suggereix noves pistes de recerca. Finalment Carlos Gilly posa al nostre abast l'edició d'uns textos de Nebrija, publicats anteriorment pel mateix autor, (Gilly, 1986: 195-218) a la vista d'un nou manuscrit del segle XVI servat a la Biblioteca Nacional de Madrid. En aquest text Nebrija se'n mostra com un escriptor admirable que utilitza els coneixements filològics sobre la Bíblia per establir una interessant polèmica, a l'Europa renaixentista, amb dos adversaris intel·lectuals com Erasme i Reuchlin. Un autor les obres del qual encara resten inaccessibles malgrat la importància erudita d'aquest escriptor, tot i que, a poc a poc, van editant-se algunes de les seves obres més remarcables.

En fi, un *corpus* d'estudi important que realitza valuoses aportacions a la comprensió dels fenòmens culturals inherents a l'època, i que ens descobreix algunes facetes que il·luminen la densa fosca que s'havia apoderat de l'humanisme. Un moviment cultural i científic molt més estudiat a fora que a casa nostra, per bé que els darrers anys han suposat un canvi substancial en aquest sentit, atesa la gran quantitat d'estudis que s'han esmerçat. Aquest volum, doncs, de la centenària Societat Castellonenca de Cultura és una bona aportació que escurça encara més les diferències.

JOAN IBORRA

BIBLIOGRAFIA

- Badia 1987 BADIA, Lola (1987): «Sobre l'edat mitjana, el renaixement, l'humanisme i la fascinació ideològica de les etiquetes historiogràfiques». *Revista de Catalunya*. Barcelona. Núm. 8, p. 143-155.
- Berger 1987 BERGER, Philippe (1987): *Libro y lectura en la Valencia del Renacimiento*. València: Alfons el Magnànim. 2 vol.
- Duran 1997 DURAN, Eulàlia (1997): «Renaixement i barroc: la il·lusió de la modernitat». *Història de la Cultura Catalana. Renaixement i Barroc. Segles XVI-XVII*. II. Barcelona: Edicions 62, p. 121-144. 10 vol.
- Fuster 1989 FUSTER, Joan (1989): *Llibres y problemas del Renacimiento*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Gilly 1986 GILLY, Carlos (1986): «Una obra de Nebrija contra Erasmo y Reuchlin». *El Erasmismo en España*. Santander: 1986, p. 195-218.
- Hauf 1986 HAUF, Albert (1986): «Més sobre la intencionalitat dels textos historiogràfics catalans medievals». *Medieval and Renaissance Studies in honour of Robert Brian Tate*. Oxford, p. 46-61.

- Olmos / Salavert 2001 OLMOS, Vicent S. / SALABERT, Vicent (2001): «Humanisme: ciència i política». *Afers, fulls de recerca i pensament. Humanisme: ciència i política*. Núm. 38. Catarroja: Afers, p. 7-13.
- Rubió 1990 RUBIÓ I BALAGUER, Jordi (1990): *Humanisme i renaixement*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.